

РЕЦЕНЗІЇ, ДИСКУСІЇ, ПОВІДОМЛЕННЯ

Ольга РОСТОВСЬКА
(Ніжин)

Рец. на кн.: *Моціяка П.П.* Ніжинський історико-філологічний інститут князя Безбородька у портретах його директорів. – Ніжин : Видавець ПП Лисенко М.М., 2011. – 312 с. ; іл. 32 с.

Арсенал історіографічної скарбниці більш, ніж двохсотлітньої історії одного з найстаріших і славетних вищих навчальних закладів України поповнився новим дослідженням, яке відтворює не лише колорит порубіжної епохи останньої чверті XIX – першої чверті XX ст., але і вводить читача в атмосферу інтелектуального прориву в сфері науки й освіти.

Благородним і патріотичним став намір кандидата історичних наук, доцента кафедри всесвітньої історії Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя Петра Петровича Моціяки дослідити та розкрити історію Ніжинської вищої школи, зокрема, Історико-філологічного інституту князя Безбородька в Ніжині (1875–1920) (далі – НІФІ) через постаті його директорів, які представляли інтелектуальну еліту Російської імперії, щедро представлену вихідцями з українських земель. На теренах України, як зазначив автор, це був один із двох педагогічних навчальних закладів – у Ніжині та Санкт-Петербурзі. Вивчення досвіду функціонування Ніжинського інституту в умовах трансформації суспільства та державних інституцій має як пізнавальне, так і практичне значення, оскільки сприятиме ефективному вирішенню нинішніх викликів часу.

Автор монографії, виявляючи наукову етику та шляхетність, віддав шану не лише своїм попередникам, які досліджували історію Ніжинської вищої школи, зокрема, Г.В. Самойленку О.Г. Самойленку, І.І. Киричку, А.М. Острянку, але й висловив вдячність конкретним працівникам архівних установ, бібліотеки, краєзнавчого музею, колекціонерам та іншим особам, що сприяли роботі з об'єктивного відтворення життя й діяльності директорів історико-філологічного інституту в означений період.

Грунтовна за змістом, цікава за формою, написання та насичена ілюстраціями праця відображає кропітку восьмирічну дослідницьку роботу П.П. Моціяки, який зібрав, осмислив і систематизував великий масив джерельних, історіографічних

і візуально-ілюстративних матеріалів. Кожен із восьми розділів дослідження містить документи і фотореалії тогочасної доби, завершується списком літератури, який нараховує більше 70 різноманітних джерел.

Авторові рецензованої монографії на основі новітніх методів й інструментарію наукових досліджень вдалося визначити роль і місце НІФІ в системі вищої освіти Російської імперії, проаналізувати основні нормативні документи, згідно яких функціонував історико-філологічний інститут у Ніжині, відтворити історичні та особистісні портрети семи директорів, розкрити систему підготовки вчителів для середніх навчальних закладів, систематизувати та персоніфікувати статистичну інформацію щодо професорсько-викладацького складу, випусків студентів і спеціалізації випускників. Суттєво збагачують текст книги 7 додатків. Особливий інтерес викликають додатки № 5 і № 7 щодо викладацького корпусу НІФІ та його випускників. Зокрема, з 83 осіб викладачів, про яких наведені короткі довідки про роки життя та служби в інституті, 62 мають фотопортрети.

Ретельно та колоритно на тлі модернізаційних процесів, революцій і війн кінця XIX – початку XX ст. автором написані нариси про всіх директорів НІФІ: М.О. Лавровського, М.Є. Скворцова, Ф.Ф. Гельбке, І.І. Іванова, Й-Е.А. Леціуса, І.П. Козловського, П.В. Тихомирова. Аналітично, поглиблено, на основі аналізу детальної фіксації життєвого шляху директорів, П.П. Моціяка висвітлив їхні світоглядні, наукові й життєві пріоритети, корпоративні зв'язки, адміністративні, професійні та виховні здібності, внесок у розвиток вищої педагогічної освіти.

Автор монографії першочергово, у першому розділі, зосереджує увагу читачів на проблемі освітньої політики тогочасної держави та її завданнях у цій важливій сфері. Адже однією з причин економічного, військового та культурного відставання Російської імперії від країн Західної Європи в першій половині XIX ст., – підкреслює П.П. Моціяка, – була як загальна слабкість народної освіти, так і низький рівень вищої освіти в країні. У книзі наведені дані: у 1840 р. на 1000 чол. населення за числом учнів у початкових і середніх загальноосвітніх школах Росія відставала від Німеччини у 25 разів; від США, Великої Британії, Австрії – у 15 разів. Якнайкраще такі цифри відбиває гірка констатація відомого мислителя В.В. Розанова (який більше десятка років пропрацював у народній освіті): “Росія – великий Митрофан, якого треба переучувати <...> після Карамзіна, Пушкіна і тут же все згаданого Гоголя – вона все ще Митрофан”. У вищій освіті, відзначає автор монографії, станом на 1860 р. число студентів на 10 тис. жителів складало у Росії – 1 чол., у Німеччині – 2, Австрії – 4. Через 30 років, у 1890 р. ситуація наступна: Росія – 1 чол., Німеччина – 6., Австрія – 7.

Нові горизонти для освіти відкривали реформи 60–70-х рр. XIX ст. П.П. Моціяка досить детально розглянув суперечливий процес реалізації реформаційних заходів у сфері освіти та протидію їм консервативних сил. Влучно наведена ним думка російського дослідника педагогічної освіти Ф.Г. Паначина (М., 1970 р.), що “минуле народної освіти Росії – це, з одного боку, історія лицемірства, пихатих урядових декларацій про важливість освіти і, з іншого боку, історія гонінь на школи та передових діячів освіти. Літопис урядових заходів у царині педагогічної освіти в XIX–XX ст. – це довгий перелік найрізноманітніших перешкод, які ставилися на шляху підготовки вчительства”.

Аналізуючи освітню політику самодержавства, П.П. Моціяка зазначив: “інфраструктура вищої освіти апріорі складалася як адекватна державній системі управління

<...> держава гальмувала будь-які вияви суспільних стремлінь <...> намагаючись пристосувати гостру з обох боків зброю освіти до потреб режиму. Ідейну концептуальну основу цього пристосування заклала доктрина “охоронної освіти”, суть якої чітко висловив у 1880-х рр. директор Департаменту народної освіти Н.М. Анічков, назвавши освіту “внутрішньою охороною царства”. Водночас, наприкінці ХІХ – початку ХХ ст. законодавчо були закріплені типи середніх загальноосвітніх закладів, що змусило П.А. Столипіна, як голову Ради Міністрів, заявити: “Особливі клопоти Міністерства народної освіти будуть спрямовані на підготовку викладачів для всіх ступенів школи”.

Автор рецензованої монографії наводить висловлювання почесного попечителя НІФІ сенатора О.О. Мусіна-Пушкіна про міністра народної освіти Д.А. Толстого, який, “усвідомлюючи <...> всю важливість підготовки вчителів, заснував два інститути зі спеціальною метою – підготовки вчителів для середньої школи – Історико-філологічний інститут у Петрограді і наш – у Ніжині”. Саме відвідини Ніжина міністром освіти Д.А. Толстим у 1873 р. переконали його перетворити Юридичний ліцей на Історико-філологічний інститут. І вже 21 квітня 1875 р. було ухвалено його Статут, майже ідентичний Статуту Імператорського історико-філологічного інституту в Санкт-Петербурзі. Ці два інститути до 1917 р. залишалися єдиними державними вищими педагогічними інститутами.

П.П. Моціяка, наводячи цікаві та достовірні факти, фотоілюстрації, висловлювання відомих історичних осіб і науковців, висвітлив освітню місію Ніжинського інституту, простежив як завдяки державній підтримці, клопотанням почесних попечителів і роботі всього колективу, інститут упродовж 45 років свого існування здійснив 42 випуски – 692 особи отримали атестат про вищу педагогічну освіту. Багато випускників інституту, яких поіменно названо в книзі, згодом стали академіками, професорами, відомими педагогами, гарними викладачами в різних навчальних закладах, літературознавцями і письменниками, іншими яскравими особистостями.

Автор монографії зазначив цілу низку особливостей, які виокремлювали Ніжинський інститут з-поміж інших вищих навчальних закладів Російської імперії, зауважуючи, що ці особливості були його перевагами. Вони робили інститут навіть у найскрутніші часи привабливим для студентів і викладачів, маючи добру репутацію наукового центру та кузні висококваліфікованих освітян. Важливу роль у визнанні суспільством авторитету навчального закладу відігравали його керівні особи – директори, яких згідно Статуту призначався і звільнявся за поданням міністра народної освіти “височайшим наказом” за підписом імператора.

Відтворений П.П. Моціякою цілісно й усебічно історичний портрет **М.О. Лавровського** (1875–1882) – першого директора, фундатора НІФІ. Народився він у Тверській губернії у сім’ї священика, освіту отримував у духовному училищі, а згодом у духовній семінарії, після – в Петербурзькому педагогічному інституті на історико-філологічному відділенні та був залишений у 1851 р на кафедрі грецької і латинської словесності. Після захисту магістерської роботи став читати лекції з педагогіки у Харківському університеті, де захистив докторську дисертацію з російської філології, став професором кафедри педагогіки. Деканом М.О. Лавровський був 13 років, відзначившись активною громадянською позицією, подвижницькою педагогічною працею. Це сприяло направленню його Міністерством народної освіти до Ніжина для закриття юридичного ліцею та відкриття історико-філологічного інституту.

У хронологічній послідовності розкривається на сторінках праці П.П.Моціяки майже восьмирічна виснажлива директорська діяльність М.О.Лавровського, який “розумів, що в справі освіти народу треба докласти титанічних зусиль на всіх освітніх рівнях, щоб поставити освіту, засновану на засадах безперервного зв’язку початкової, середньої і вищої школи. Ключовим напрямком роботи у цій системі була підготовка вчительських кадрів, і весь свій талант педагога та вченого <...> присвятив цій благородній справі”. Серед пріоритетних завдань і їх успішних розв’язань були: утворення складу викладачів і наставників; навчання та духовне виховання студентів; розробка та прийняття організаційних документів; побудова житла для викладачів і перебудова головної будівлі; створення відповідної бібліотеки; заснування історичного відділення (1882); заохочення викладачів і студентів до наукових досліджень; видання періодичного збірника. Автор монографії, характеризуючи постать М.О.Лавровського, відзначає його людські якості, наводить відомості про особисте життя, подальшу, після Ніжина, діяльність.

Історичний портрет другого директора Історико-філологічного інституту **М.Є. Скворцова** (1882–1893) П.П. Моціяка відтворив комплексно, відзначивши, що за його діяльності Ніжинський інститут зміцнив свої позиції, оскільки “повсякденна турбота про майбутні вчительські кадри та їхню всебічну фахову підготовку була <...> директорським *credo*”. Народився М.Є. Скворцов у Москві у сім’ї священика, навчався в духовних закладах, опісля – на історико-філологічному факультеті Московського університету, де був залишений у 1860 р. на кафедрі філософії. Стажувався в 4-х європейських університетах. Ступінь магістра отримав у Московському університеті, працював доцентом у Київському університеті Св. Володимира, захистив докторську дисертацію у Санкт-Петербурзькому університеті. В 1872 р. був призначений директором гімназії у Харкові.

Директором НІФІ М.Є. Скворцов був призначений у 1882 р., через 10 років практичної роботи, яка переконала його у необхідності “розвитку в учнів ідеального глузду і критичного мислення”. Автор детально проаналізував, як кардинально перебудовуючи навчальний процес, розвиваючи самостійність студентів, запроваджуючи розробку програм з усіх навчальних курсів, директор виявляв наполегливість у реалізації реформаційних освітніх заходів, піклувався про гімназистів, плекав духовне життя колективу, подавав особистий приклад. Однак, “промахи загальнодержавної освітньої політики з боку міністерства обернулися серйозними проблемами для Ніжинського інституту. У 1888 р. всьому випуску не було надано направлень до гімназій, а наказано видати документи з правом самостійного працевлаштування”. Запропоновані М.Є. Скворцовим зміни для вирішення проблеми Міністерська комісія відхилила. Водночас, саме в Ніжині він був двічі нагороджений за свою службу. Отримавши у 1892 р. дозвіл Міністерства на відрядження за кордон, М.Є. Скворцов запозичував досвід авторитетних практиків підготовки вчителів. Благородних задумів із нововведень європейських освітніх проектів міністерські чиновники побоюлися. Тому М.Є. Скворцов у 1893 р. подав прохання про відставку з посади директора.

Аналізуючи діяльність третього директора Історико-філологічного інституту **Ф.Ф. Гельбке**, П.П. Моціяка зазначає, що він посідає чільне місце серед керівників Ніжинської вищої школи, однак його постать не була раніше об’єктом спеціального дослідження. “Маючи талант адміністратора, Ф.Ф. Гельбке закріпив реноме інституту як кузні чудових викладачів для середніх навчальних закладів Російської імперії”. Він

народився в 1842 р. у Петербурзі у сім'ї викладача німецької мови, навчався в училищі євангелічно-лютеранської церкви, після навчався у Німеччині – Віттенберзькій гімназії, згодом на філософському факультеті Геттінгенського університету, в Берлінському університеті захистив докторську дисертацію з філософії. До Петербурга Ф.Ф. Гельбке повернувся, маючи досвід вихователя приватного закладу в Швейцарії. Влаштувався викладачем грецької мови, незабаром затверджений на цій посаді в Санкт-Петербурзькій гімназії. “Здійснив стрімкий кар’єрний злет” упродовж 1870–1880-х років, а в 1890 р. присягнув на вірність російському імператорові.

Директором НІФІ Ф.Ф. Гельбке був призначений у 1893 р. П.П. Моціяка дослідив, що тут він зарекомендував себе як добрий господарник і вмілий організатор наукової, навчальної та виховної роботи. Крім піклування про фізичний розвиток молоді, директор Ф.Ф. Гельбке дбав і про її духовний світ, сприяв утворенню симфонічного ансамблю під керівництвом П.Я. Ковінського, проведенню вокально-музичних вечорів. П.П. Моціяка вказує, що серед репертуару почали з’являтися українські твори. Так, 8 грудня 1901 р. хор виконав народну пісню “Закувала та сива зозуля” (муз. П. Ніщинського) та коломийку “Верховино, світку ти наш” (муз. М. Лисенка). Пояснення факту виконання героїчних пісень українського народу в стінах Ніжинської вищої школи автор монографії знаходить у тім, що “наприкінці XIX ст. у Європі був досить популярним рух іредентизму – возз’єднання в одну спільноту розірваних між різними державами територій, населених одним народом”. П.П. Моціяка доречно робить посилання довідку про те, що у 1895 р. Юліан Бачинський опублікував книгу “Україна уярмлена”, ставши першим, хто обґрунтував потребу створення української соборної держави під девізом: “Вільна, велика, політично самостійна Україна, одна від Сяну по Кавказ!”

Автор монографічного видання зауважує, що саме на початку директорства Ф.Ф. Гельбке над історико-філологічним інститутом “нависла загроза перетворення його з педагогічного у вузькоспеціальний, практичний заклад господарського призначення”. Антиінститутські кампанії, газетні публікації, пропозиції щодо перетворення інституту на вище сільськогосподарське училище, що документально підтверджується в книзі, могли б змінити не лише профіль інституту, – “доля інституту могла бути вирішена одним помахом монаршої руки”. З великою увагою й емоційним переживанням читаються сторінки монографії П.П. Моціяки, який мовою аргументів і документальних фактів висвітлює роль директора Ф.Ф. Гельбке та колективу навчального закладу в захисті прав кузні учительських кадрів, у творчих здобутках, зв’язках із міською інтелігенцією, демократизації студентського життя, в якому виникали різні інциденти.

Наростала напруга, викликана загальноросійською ситуацією та революційними подіями 1905–1907 років. Політизація й протести студентської молоді з приводу розправи над учасниками революції, їх радикалізація та реакція на це влади вимагали від тогочасного очільника Ніжинської вищої школи відповідної позиції, зважених рішень. Виснаженим він вийшов у 1906 р. на пенсію, пізніше від’їхавши до Петербурга.

Директорство **І.І. Іванова** (1907–1913), – констатував П.П. Моціяка, вивчивши вперше його цілісний історичний портрет, – позначене прагненням за складних умов трьохчверневої монархії та реакційної урядової політики зберегти позитивні тенденції й традиції у житті інституту. Народився він в 1862 р. на Смоленщині у м. Білому, отримав домашню освіту від своєї матері, згодом закінчив гімназію у Вязьмі, після –

на історико-філологічному факультеті Московського університету, де залишився на кафедрі загальної історії, зростаючи науково та педагогічно до 1905 р. П.П. Моціяка вказує, що І.І. Іванов став одним із перших у Росії вчених, які виступали з прилюдними лекціями в провінції. Був професором Одеських вищих жіночих курсів.

Директором НІФІ І.І. Іванова було призначено у вересні 1907 р. Складна фінансово-господарська ситуація змусила директора вдатися до кардинальних заходів з економії коштів, що незабаром дало відносне фінансове благополуччя й дозволило здійснити капітальний ремонт головної будівлі інституту – Гоголівського корпусу сучасного університету в Ніжині. Наведений у рецензованій монографії документально-фактологічний матеріал засвідчує, що для директора пріоритетними залишалися питання навчального процесу, зміни у навчальних планах, підвищення рівня підготовки студентів, проходження ними практики у гімназії при інституті, забезпечення літературою, проведення навчальних екскурсій до міст України та Росії, працевлаштування тощо. П.П. Моціяка наводить у своїй праці цікаві свідчення про взаємовідносини директора з викладачами, студентами, губернською адміністрацією, чернігівським земством, яке знову намагалося реформувати Ніжинський інститут задля боротьби з лібералізмом (щоправда марно). Чітка позиція директора І.І. Іванова дозволила відстояти попередній статус вищого навчального закладу в Ніжині. Новими даними та світлинами насичені сторінки монографії про відзначення 100-річного ювілею від дня народження М.В. Гоголя у квітні 1909 р. Об'єктивно відтворений П.П. Моціякою історичний і, особливо, особистісний портрет І.І. Іванова, визначений його внесок у функціонування Ніжинської вищої школи, яку він залишив у 1913 р.

Лише один рік директором був **Й.-Е.А. Леціус**, який, проте, “залишив помітний слід в історії Ніжинської вищої школи, передусім спробою кардинального і всебічного оновлення діяльності інституту”. Підтвердження цьому висновку П.П.Моціяка зробив на основі зваженого аналізу різноманітних матеріалів із опорою на архівні. Штрихи біографії, які вдалося встановити автору рецензованої праці, – з огляду на відсутній у державних архівах формулярний аркуш (аналог сучасного листка з обліку кадрів), такі: протягом 1885–1911 років професор Й. Леціус працював у Київському університеті, викладав класичну філологію та педагогіку; в 1911–1913 роках працював директором Естляндської дворянської гімназії в м. Ревель (сучасний Таллінн); у серпні 1913 р. був призначений директором НІФІ.

Проаналізована П.П.Моціякою активна діяльність директора інституту Й. Леціуса була припинена війною, оскільки крім потреб воєнного часу, що вимагав приміщення для госпіталю, “шовіністичний чад і антинімецькі настрої <...> роздуті інсинуації навколо директора (німця за походженням) <...> викликали недовіру і підозри у місцевій владі (міста і губернії), а потім перекинулися на вищий рівень”. Цікаво, що губернатор в листі до попечителя округу додав “довідку, де йшлося про те, що в 1907–1909 роках Й. Леціус, будучи професором Київського університету Св. Володимира, належав до групи лівих професорів”, був серед прихильників М. Грушевського, які, всупереч керівництву Київського учбового округу, обрали його завідуючим університетської кафедри. Тиск військових вплинув на Міністерство народної освіти. Й. Леціус був звільнений у грудні 1914 р. Автор монографії висловив справедливе припущення: “якби не початок Першої світової війни, і дезорганізація <...> нормального ритму роботи інституту та депортація директора з Ніжина”, то НІФІ набув би “другого дихання”.

На долю шостого директора Ніжинського історико-філологічного інституту князя Безбородька **І.П. Козловського** (1916–1918) випав буремний період суспільних потрясінь і воєн. Історичний нарис П.П. Моціяки про його життя й діяльність є першою і вдалою спробою спеціального дослідження, “адже від директора вимагалось не тільки забезпечити хоча б якість функціонування навчального закладу, але деколи й особиста мужність”. Автор навіть досить повні сторінки біографії І.П. Козловського: народився 1869 р. в м. Тамбові; освіту здобував у місцевій гімназії, потім в університеті Св. Володимира в Києві, отримавши золоту медаль; педагогічну діяльність почав із 1892 р. у Києві, викладаючи історію у жіночій гімназії, комерційному училищі, торговельній школі; ступінь магістра російської історії здобув у alma-mater; дисертацію захистив у Харківському університеті в 1907 р. і був переведений наставником-керівником історії та географії гімназії при НІФІ, одночасно читаючи лекції з російської історії в інституті, також на Вищих жіночих курсах і Університеті Св. Володимира у Києві; протягом 1909–1916 років був паралельно професором і доктором російської історії у Варшавському університеті протягом (в 1916 р. університет евакуйований у Ростов-на-Дону).

Архівні матеріали, опрацьовані й проаналізовані П.П. Моціякою, засвідчують, що телеграма Міністерства народної освіти про призначення І.П. Козловського директором НІФІ була надіслана йому в Нальчик, де він улітку 1916 р. перебував на лікуванні, але відразу від’їхав до Ніжина. Директорська діяльність була позначена турботами про навчальний процес і надрілі зміни та фінансово-господарські проблеми. П.П. Моціяка навіть документальні докази про оздоровлення життєдіяльності інституту в умовах війни, дорожнечі, дефіциту, революційних настроїв, які вимагали від І.П. Козловського та колективу викладачів колосальних зусиль. З неослабною увагою та проникненням у атмосферу інститутського життя з його потребами та сподіваннями читаються сторінки дослідницької праці.

Символом нових задумів “на тлі такого занепаду і безнадії справді світлим променем у житті директора і всього колективу” постає фрагмент про завершення електрифікації НІФІ. Автор монографії констатує, що освітлення “про що мріяли ще з кінця ХІХ ст., нарешті стало можливим. Ще в квітні 1917 р. міська центральна електростанція повідомила, що може надати електроенергії для 400 ламп розжарювання у садибі інституту <...> Нарешті, 25 вересня 1917 р. електричне освітлення інституту князя Безбородька стало фактом”. Слушно зазначити, що в цей історичний відрізок часу йшов складний процес українського державотворення і Ніжинська вища школа та її науково-освітні кадри, студентська молодь були причетними до його перспективних планів.

Новою, навіть сенсаційною, знахідкою стала вперше проаналізована П.П. Моціякою доповідна записка директора І.П. Козловського від 1 вересня 1916 р. до Міністерства народної освіти, де “був проект перетворення інституту в Педагогічну Академію з п’ятирічним терміном навчання. На його думку [І.П. Козловського – *авт.*], “прослухавши протягом 4-х років повний університетський курс і подавши кандидатський твір, студенти на 5-му курсі можуть повністю присвятити себе педагогічній діяльності <...> Одночасно з тим, бажаючи (які планували наукову кар’єру) могли б присвятити себе спеціальним науковим заняттям <...> І.П. Козловський зазначав також, що “в інтересах підняття престижу інституту, як спеціального вищого навчального закладу, вважається за необхідне заснування при ньому кафедри педагогіки”.

П.П. Моціяка зазначив, що “далекоглядною була пропозиція І.П. Козловського стосовно заснування романо-германського відділення <...> зауважував на існуючу в ін-

ституті дискримінацію осіб римо-католицького віросповідання, які не мали права отримувати освіту в інституті, і які аж ніяк не менше лютеран заслугоували рівноправності з православними”. Досить детально в нарисі про цього директора НІФІ висвітлюються перипетії даного проекту та ті зміни, які приніс “вітер демократизації 1917 р.”, а також грозіві зливи громадянської і світової війни, часті зміни влади.

Щодо статусу Ніжинської вищої школи, то в монографії П.П. Моціяки вказано: “Після встановлення гетьманату П. Скоропадського І.П. Козловський взяв на себе ініціативу особисто клопотати питання про практичну реалізацію перетворення історико-філологічного інституту в університет, проект якого був поданий ще минулого 1917 року”. Цікаво буде прочитати, наскільки усвідомленими – з позицій нинішньої Української держави – були принципові позиції ухваленого з департаментом вищої освіти “Проекту змін у навчальній і адміністративній справі в Інституті”, що навів П.П. Моціяка, а також про перебіг гірких, сумних, обнадійливих і конфліктних днів літа й осені 1918 р. та долю І.П. Козловського і його внесок у розвиток Ніжинської вищої школи.

Унікальною за визначенням автора рецензованої монографії є постать **П.В. Тихомирова** – останнього директора (1918–1920) НІФІ, і, водночас, першого ректора установа Ніжинської вищої школи після реформувань початку 1920-х років – Ніжинського науково-педагогічного інституту та Ніжинського інституту народної освіти, виконуючи функції тимчасового, хоч і демократично обраного керівника, оскільки більшовицький наркомат освіти у Харкові, не довіряючи дореволюційній професурі, підшукував йому заміну. Штрихи біографії П.В. Тихомирова, які навів П.П. Моціяка: народився у сім’ї сільського священика Тульської губернії в 1868 р.; освіту здобував у духовних закладах – від училища до академії в Москві, де отримав богословське звання та вчені ступені; очолював кафедру єврейської мови і біблійної археології, після працював на кафедрі історії філософії; захистив дисертацію “Пророк Малахія” і указом Священного Синоду з 1904 р. призначений професором Московської духовної академії на кафедрі філософії. Професором НІФІ був призначений у 1906 р., одночасно викладаючи також у Київському університеті Св Володимира та на Київських вищих жіночих курсах логіку, психологію, нову філософію.

П.П. Моціяка мовою цікавих документів засвідчив про глибокі енциклопедичні знання, викладацьку майстерність професора П.В. Тихомирова, захоплення ним студентів і викладачів. Авторитет вченого посилювався в роки демократизації суспільно-політичного життя, формування на місцях рад і комітетів як представницьких органів місцевої влади. Ніжинський громадський комітет обрав П.В. Тихомиров навесні 1917 р. не лише головою міської секції, але й міським комісаром.

Осінь 1917 р. принесла нові виклики часу, на які активно зреагував професор, зокрема, у справі перетворення інституту в університет. П.П. Моціяка на сторінках своєї книги висвітлив перебіг подій, пов’язаних із кадровими змінами, згодою П.В. Тихомирова очолити тимчасово Ніжинський інститут, його діяльністю у вкрай складний період, коли “головна будівля інституту продовжувала бути казармою для військових частин спочатку Директорії УНР, а з кінця січня 1919 р. – Червоної армії <...> Військовий постій в інституті призводив до значних матеріальних втрат через пограбування і прямий вандалізм”. Господарські клопоти, ремонтні роботи, фінансові пошуки, зміни в організації навчального процесу й управління навчального закладу, труднощі в розподілі випускників, реорганізаційні заходи зі злиття Історико-

філологічного інституту і Вищих жіночих курсів у єдиний навчальний заклад напружували фізичні та розумові сили директора і колективу.

Цікаво й показово дізнатися з монографії П.П. Моціяки, що, незважаючи на скасування у березні 1919 р. у НІФІ рішенням Народного комісаріату освіти УСРР викладання богослов'я та церковного права як обов'язкових предметів, П.В. Тихомиров, що отримав духовну освіту і мав учений ступінь магістра богослов'я, поділяв освітню політику більшовиків щодо політичного виховання студентів і формування їх комуністичної точки зору. Від денікінської, білогвардійської влади директор не постраждав, “але і в більшовиків, які повернулися до влади <...> симпатій до директора інституту не побільшало”. Також П.В.Тихомиров – як свідчать документи – не міг змиритися зі сваволею й грабунком з боку штабу більшовицької Дванадцятої армії.

Револьюційний злам потребував від політики радянської влади іншої вищої школи, наповнення її робітничо-селянським студентством, зміною освітніх програм і методів викладання, “які були б підігнані під малоосвічені верстви”. Особливо велике навантаження і відповідальність випали на тимчасового директора П.В. Тихомирова, який “ініціював, організовував та направляв роботу спеціально створеної комісії з реформи інституту”.

П.П. Моціяка в хронологічній послідовності, персоніфікуючи складний процес складання нової вузівської системи та визначення її статусу і назви, змалював історичний портрет життя й діяльності установ Ніжинської вищої школи до 1922 р. в умовах фактичного двовладдя: ректора і політкомісара, адже згідно § 12 “Інструкції політкомісарам Інститутів” (розробленої в ЦК КП(б)У) “політкомісар має право зупинити розпорядження ректора”, а в § 13 зазначалося, що він має право “притягувати до відповідальності осіб, які не виконують мінімальних вимог навчальних дисциплін і які дезорганізують життя Вищої школи”.

Як слушно зауважив автор монографії, “під параграф можна було підвести будь-кого з працівників інституту”. 1 вересня 1922 р. П.В. Тихомиров підписав наказ про передачу обов'язків ректора О.О. Карпеку (політкомісару), який був родом із Чернігівщини, випускником НІФІ 1914 року, а сам із сім'єю переїхав до Одеси, пізніше – до Петрограда.

Аналіз викладацької, адміністративної, громадської роботи директора П.В. Тихомирова дозволив П.П. Моціяці зробити об'єктивний висновок, підкресливши, що “його філософія і логіка вчили думати самостійно, мислити критично і все піддавати сумніву”.

У “Післямові” автор рецензованої монографії наголошує на значному внеску Ніжинського історико-філологічного інституту князя Безбородька та його директорів у систему підготовки вчительських і наукових кадрів; інститут “був і залишиться в майбутньому становим хребтом Ніжинської вищої школи”.

Монографія ніжинського вченого засвідчує, що автору притаманні поміркованість думки, шляхетність форми, доказовість самостійних суджень і висновків, грамотна сучасна мова, доступний науковий і сміливий публіцистичний стиль. Одночасно, передбачаючи ймовірність другого видання книги, доречним буде на її обкладинці поставити підписи під портретами директорів і розмістити їх у хронологічній послідовності.

У цілому, публікація праці **П.П. Моціяки “Історико-філологічний інститут князя Безбородька в Ніжині у портретах його директорів”** є істотним надбанням української історіографії, відтворює історичну панораму, віддає шану попереднім поколінням, надихаючи нинішнє покоління на нові звершення.

надійшло до редакції: 30.01.2012 р.]